

JOURNAL OF ART AND DESIGN RESEARCHES
SANAT ve TASARIM
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

Estetik ve Kültürel Bir İletişim Nesnesi Olarak Ergani Çayönü Mağara Kabartmaları ve Sembolik Motifler*

Ergani Çayönü Cave Reliefs and Symbolic Motifs as an Aesthetic and Cultural Communication Object

Mahmut ÖZKAN, Umut YAĞCI

Öz Abstract

Hilar Mağaraları eşsiz kültürel, estetik ve sembolik yapının gözler önüne serildiği eski bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulunan kabartmalar içerikleriyle adeta günümüze bir mesaj iletmek istercesine izleyici ile iletişim kurmaktadır. Bu doğrultuda Hilar Çayönü kabartmalarının sembolik bir ifadeyle “Estetik ve kültürel bir iletişim nesnesi” olduğunu ifade edebiliriz. Görsel iletişimde rol alan bu sembolik motif ve figüratif yaklaşımın, değişik coğrafya ve kültürlerde bazen benzer anlamlar taşıdığı bazen de yöresel ve milli değerlere sahip olduğu ve bu durumu yansıttığını ifade edebiliriz. Bu minvalde Hilar Mağaraları; yalnızca iletişimsel boyutuyla değil, kültürel ve estetik boyutuyla da bir aktarımın sağlanmasında önemli bir rol almaktadır.

Bu araştırmanın amacı Ergani Hilar kaya mezarlarında bulunan kabartmalarda figür, sembol, motif, damgaların anlamlarını sosyal, kültürel, estetik ve iletişimsel olarak ortaya koymaktır. Günümüzden 9000 yıl öncesine kadar uzanan Çayönü yerleşmesi ve Hilar mağaralarında yer alan figüratif kabartmalar, üçgen, kare, daire ve damgalar eser analizi ve literature taraması yöntemleriyle incelenerek kültürel, sosyal, estetik ve iletişimsel olarak anlamları açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırma Hilar kaya mezarlarında bulunan 8 kabartma ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada Hilar kaya mezarlarında figüratif kabartmalar da sosyal ve kültürel izlerin, geometrik kabartmalarda ezoterik bazı yaklaşımların, damgalarda ise dönemin insanların kısmi bazı aidiyetlerine dair bilgiler bulunduğu sonucuna varılmıştır.

AnahtarSözcükler: Hilar Mağaraları, Sembol, Görsel İletişim, Estetik, Motif

Hilar Caves are an ancient settlement where unique cultural, aesthetic and symbolic structure is revealed. The embossed found communicate with the viewer almost as if they want to convey a message to the present day with their contents. In this respect, we can state that Hilar Çayönü reliefs are an aesthetic and cultural communication object in symbolic expression. We can state that this symbolic motif and figurative approach, which takes part in visual communication, sometimes has similar meanings in different geographies and cultures, and sometimes has local and national values and reflects this situation. Hilar Caves in this respect; it plays an important role in ensuring a transfer not only with its communicative dimension, but also with its cultural and aesthetic dimension.

The aim of this research is to reveal the meanings of figures, symbols, motifs and stamps in the reliefs found in Ergani Hilar rock tombs socially, culturally, aesthetically and communicatively. The settlement of Çayönü, which dates back 9000 years, and figurative reliefs, triangular square circles and stamps in hilar caves, were examined with the methods of art analysis and literature review and tried to explain their meaning culturally, socially, aesthetically and communicatively.

As a result of the research, it was concluded that there were social and cultural traces in figurative reliefs in Hilar rock tombs, some esoteric approaches in geometric reliefs, and partial belongings of the people of the period in stamps.

Keywords: Hilar Caves, Symbol, Visual Communication, Aesthetics, Motif

- * Bu çalışma, 21- 22 Haziran 2021 tarihlerinde gerçekleşen ART&DESIGN-2021 Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
- Alıntılama:** Özkan, M. ve Yağcı, U. (2021). Estetik ve Kültürel Bir İletişim Nesnesi Olarak Ergani Çayönü Mağara Kabartmaları ve Sembolik Motifler. Sanat ve Tasarım Dergisi. 2(2), 18-30.
- Sorumlu Yazar:** Görsel Sanatlar Öğretmeni, Mahmut Özkan, MEB, Gazi Üniversitesi Doktora Öğrencisi. ozkanmahmut21@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6426-6754.

Giriş

Tarih boyunca insanların; istek, inanç ve duygularını ifade etmek amacı ile birtakım biçimlere başvurması ilk çağlarda başlamış, her türlü yaşam evresince sürmüştür ve günümüze kadar devam etmiştir. Her topluluk kendine özgü bir sanat üslubu geliştirmiştir. Bunun nedeni toplumların kültürel farklılıklarıdır (Kavuncuoğlu, 2003). Kültürün içinde dil, inanç ve töreler bulunur. Çünkü bunların tümü bir toplumun ortak değerlerini oluşturur. Sanat ise kültür kaynağından beslenen bir özelliğe sahiptir. Çünkü sanatçı üreteceği eserlerini önce yerel veya yöresel kültürleriyle oluşturur, daha sonra evrensel kültüre ulaşmaya çalışır (Tepecik, 2002).

Diyarbakır, geçmişten günümüze tarihe tanıklık eden pek çok tarihi ve kültürel yapılarıyla bir açık hava müzesi niteliğindedir. Şehir, tarihi süreç içerisinde kendine yer bulmuş farklı uygarlıkları, kültürel estetik ve sembolik motiflerini bir imza olarak tarih sahnesine kaydetmiştir. Bunların arasında kitabe, kabartma, kazıma şeklinde sayısız motif ve işlemler bulunmaktadır.

Araştırmada öncelikle, Çayönü Hilar Mağaralarında tarihi, kültürel, estetik ve iletişimsel olarak ne gibi motif ve sembollerin bulunduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca tarihi boyutuyla bizden çok uzak olmasına rağmen zengin bir görsel anlam içeren estetik değerlerin bir iletişim ögesi olarak izleyiciye ne gibi mesajlar verdiğini görmek açıklanmaktadır. Bu araştırmanın amacı ise evrensel ve milli değerleri üzerinde en güzel şekilde yansıtan bu sembolik ve figüratif motiflere ilişkin bir farkındalık oluşturmaktır. Bu farkındalık doğrultusunda binlerce yıldır çağlara meydan okurcasına seslenen ve etkili iletişim öğeleri olan bu kabartmaların, genç kuşak içinde yeni esinler oluşturup ufuklar açmasına yardımcı olmaktır. Bunun sonucunda da, üretilecek sanat eseri, zanaat ürünleri ve araştırmalara kültürel bir bilinçle kaynak oluşturularak, tarihi, estetik ve sembolik zenginliğe ulaşılabilmesinde ve bu değerlerin özelden genele açılarak tanıtılmasında payı olabilecektir.

Yöntem

Araştırmada binlerce yıllık sanat, tarih, estetik ve kültürel değerleri üzerinde taşıyan Hilar mağaraları üzerinde yer alan sembolik motiflerdeki zengin sosyal duygusal, düşünsel mesajlar incelenmiştir. Araştırma, eser analizi, görsel ve yazınsal kaynaklar incelenerek hazırlanmıştır. Ergani Hilar mağaralarındaki duygusal, estetik ve düşünsel içerikten bahsetmeden önce, sembol, motif, damga ve iletişimin ne olduğunun izah edilmesi gerekmektedir.

Sembol

Sembol, bir fikrin, düşünce veya nesnenin yerini tutan, bir düşünce ya da kavramı belirten gözle görülür ve anlamı bilinir işarettir. Bir anlam, nitelik, soyutlama ya da nesneyi göstermek, ifade etmek için kullanılan sözcük, işaret ya da mimik olarak sembol; kendisine ortak bir sözleşme, anlaşma, uzlaşma ya da gelenek aracılığıyla belli bir anlam aktarılan uzlaşım işareti, belirli bir nesne, süreç veya işlemi ima etmeye yarayan şeyi tanımlar (Cevizci, 2000: 840).

Semboller sanat eserlerinde her zaman ilk bakışta görünmez ancak fark edilir ve anlaşılırsa dışavurumcu sanata verdiği mesaja katkıda bulunabilirler. Diğer taraftan tabloların köşelerinde görülen bazı semboller, yani yaratıcının işareti veya sanatçının monogramı genelde derin bir anlam taşımaz. Zira sanat daha çok semboller yoluyla iletişime geçer ve her sembol başka bir şeyi temsil eder (Gibson, 2009: 6,18).

Sembolün amacı, anlam yüklediği nesnenin önemini artırmaktır. Sembollerin anlamları kültürel coğrafyalara göre farklılık gösterebilir (Çoruhlu, 2014: 202).

Semboller üç grupta toplanabilir: Geleneksel semboller, kişiye ya da belirli toplumlara özgüdür. Raslantısal semboller, çok dar bir çevreye seslenmektedir ve onu ancak sembolün anlamını bilenler anlayabilecektir. Evrensel semboller ise, bedenimizin, duygularımızın ve ruhumuzun özellikleriyle ilgilidir. Bu tür semboller tüm insanlar için geçerlidir, belirli bir kişiyle ya da kişiler topluluğu ile sınırlanamazlar (Fromm, 1995, Akt. Tarlakazan, 2013). Bu ifadeler ışığında Hilar Mağaralarında bulunan motiflerin hem evrensel hem de geleneksel sembolleri barındırdığı görülmektedir.

Motif

Motifler süslemenin ana unsurudur. Kültür ve sanat alanında çoğu kez toplulukların gelenek ve göreneklerinin, zevk, anlayış ve inançlarının ifadesidir (Keskiner, 1989). Çoğunlukla şekillerine göre tasnif edilen motifler içerikleri noktasında da oldukça zengindir. Bu doğrultuda Onuk (2000), motifin içeriğini şöyle açıklamaktadır: "En basit gibi görünen bir motif ardındaki binlerce yıllık bir kültür oluşumunu, gelenekleri, görenekleri, efsaneleri ve inançlarıyla yeni bir anlatım ve ifade zenginliği taşımaktadır" Motifler bitkisel, hayvansal ve geometrik olmak üzere sınıflandırılırken bir arada sembolik motifler adı altında incelenebilmektedir. Sembolik motiflerin sınıflandırılmasında ise motifin içeriği önem kazanmaktadır (Kavuncuoğlu, 2003).

Sanatta İletişim

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri "iletişim" ve "sanat" hep birlikte anılmıştır. Çünkü insanlar dünyadaki varlıklarını sürdürebilmek ve geliştirebilmek için doğayla ve diğer insanlarla iletişim kurmuştur. İletişim iki sistem arasında gerçekleşen duygu, düşünce ve bilgi alışverişidir. Kurulan iletişim insanın, doğanın ve toplumun gelişimine katkı sağlamıştır. İnsanın, toplumun gelişiminin göstergelerinden biri de güzel sanatların varlığıdır. Zaten güzel sanatlar amaçların ve olayların, yetenek ve hayal gücü kullanılarak ifade edilmesi ve başkalarına iletilmesine yönelik yaratıcı bir etkinliktir. Günümüzde güzel sanatların görsel sanatlar adıyla anılmasının nedenlerinden biri de görsel iletişim kurmasından kaynaklanmaktadır (Daşdağ, 2013). Görsel sanatların içinde yer alan taş işleme sanatı da, tasarımı biçimlendirendir. Bu tasarımlar ise gönderici ve alıcı arasındaki iletişimi sağlayandır. Yani çift taraflı etkileşimde ortak bir dildir (Daşdağ, 2017). Bu doğrultuda üzerindeki sembolik tasarımlar ve motiflerle Ergani Hilar Mağaralarının görsel anlamda bir iletişim nesnesi olduğu ifade edilebilir.

Tamga (Damga)

Titze'nin Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügâtinde, sözcüğün Eski Türkçe tamga şeklinde olduğunu ve Meninski'den (2010) "kızgın demirle hayvana vurulan nişan" anlamına geldiğini bildirir (Tietze 2002: 555). Toprak, Jean Paul Roux (2005), tamga sözcüğünü proto- Altay sözcüklerinden olduğunu, "tag- fiilinden –ma ekiyle türetilip, bir hayvanın üzerine bir şeyler basmak anlamına geldiğini, ses değişimiyle tagma/tamga olabileceğini aktarır (Toprak 2011:556)

Eyüpoğlu'nun Etimolojik Sözlüğü'nde de, damga sözcüğünün, tamdur- "yaktırmak" fiilinden türediğini, damganın kızgın demirle, ya da benzeri bir araçla yakılarak yapılmasından dolayı bu adı aldığını, Eski Türkçe sözlüklerde tam- köküyle başlayan yakmak anlamını içeren bir eylem görmediğini, Kaşgarlı'datamdur- söz kökeninin yaktırmak anlamında olduğunu, buna göre, tam kökünden, tammak biçimli bir eylemin türetilmesi ihtimal olup, Kaşgarlı'da, tamdu, tamduk sözcükleri güçlü ateş, bol yalım anlamına gelmekte olduğunu bildiriyor(Eyüpoğlu 1988: 72).

Çayönü ve Hilar Mağaraları

M.Ö. 7300–6750 yılları arasında, yani günümüzden 9000 yıl öncesine kadar uzanan Çayönü yerleşmesi, insanların ilk besin üretimi aşamasını gerçekleştirdikleri döneme ilişkin çok gelişkin bir toplumsal yapıyı yansıtır. Yapı kalıntıları bu dönem için doğal görünen basit barınaklar olmaktan çok daha ötede, iyi tasarlanmış, kullanım ve yaşam alanları iyiden iyiye belirlenmiş ve kalıplaşmış bir geleneğin temsilcileridir. Avcı ve toplayıcı bir topluluk, köy dediğimiz ilk yerleşim yerini kurmuşlardır (Özdoğan, 2011).

Görsel 1. Ergani Hilar Çayönü Yerleşkesi

Çayönü'nde kazılar 1962 yılında Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Robert J. Braidwood tarafından İstanbul ve Chicago Üniversiteleri'nin Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi kapsamında başlatılmıştır (Çambel,1982). Kazılar 1964'ten 1991 yılına kadar aralıklarla devam ettirilmiştir. İlk dört mevsim, 1964-1972, Halet Çambel, Linda ve Robert J. Braidwood eş başkanlığında sürdürülmüştür. Michael K. Davis ve 1984 yılından itibaren kazı başkanı olan İstanbul Üniversitesi'nden Mehmet Özdoğan kazı ekibine 1978 de katılmıştır. 1985 yılında da Aslı Özdoğan kazı arazisinin sorumluluğunu üstlenerek, akabindeki yıllarda da proje sorumluluğunu almış, 1991'de de kazı sona ermiştir(Özdoğan, 2007).

Görsel 2. Çayönü, Hilar Mağaraları

Tarihi Çayönü kalıntıları, Ergani ilçesinin Hılar mahallesi yakınlarında Hilar Mağaraları'nın bulunduğu yerdedir. 1964'ten beri sürdürülen kazı çalışmaları ışığında bölgenin, geçmişi M.Ö. 9. bin yıla kadar giden, Anadolu ve Mezopotamya'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olduğu anlaşılmıştır. Buradaki buluntuların M.Ö. 7500 ile 6250 yılları arasına ait olduğu ve yörenin ilk insanlarca kullanıldığını ortaya koymakla beraber Çayönü M.Ö. 2000 yılına kadar Taş devri ve Tunç devrini içeren üç kültür evresi yaşamıştır. Çayönü, yakın doğunun en geniş açılmış ve korunmuş Neolitik yerleşmesi olarak ün yapmıştır. Çayönü'nün en bilinen yapısı Skull building (kafatası binasıdır.) (Url1).

Hilar antik kenti, Ergani'nin güneyinde yer alan Hilar Köyü'nün doğusundaki karstik alanda bulunmaktadır. Burada kayaların içine oyulmuş son antik çağlara ait mezarlar, kabartmalar ve Sami dilinde yazılmış yazıtlar vardır (Çambel, 1974: 36).

Görsel 3. Hilar Mağaraları Genel Görünüş

Hilar Kayalıkları ya da Hilar Mağaraları olarak bilinen bölgede mağaralar, zindanlar, hamamlar, gözetleme kuleleri, lahit, havuzlar, çıralların konacağı yerler, tırtıllı merdivenler, imalathaneler bulunmaktadır. Çayönü Boğaz çay olarak adlandırılan çayın sağ tarafında, Hilar Kayalıkları ise sol tarafındadır. Roma döneminden kalan Hilar'da bulunan belli başlı kalıntılar şunlardır: Kayalığın en yüksek kesimindeki tepede akropol yani eski Yunan'a ait içinde saray ve tapınaklar bulunan bir İç Kale mevcuttur. Köyün güneyindeki dik kayalıkta ise bir kale mevcuttur. Kayalığın doğu cephesinde insanı hayretler içerisinde bırakacak oldukça büyük ve geniş 7 sütunlu bir kervansaray yer alır. Büyük bir kayalığın içine oyulmuş bu kervansaraydan içeri

girdiğinizde çok geniş bir alanla ve kocaman sütunlar görülmektedir. Kare şeklinde yapılmış sütunların her bir kenarı 1-1,5 metre kadar vardır (Url2).

Bulgular ve Tartışma

Hilar Mağaraları ve Sembolik Motifleri

Tarihi estetik, kültürel ve sosyal değerlere sahip Hilar Mağaralarını önemli kılan özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz. Yapıldığı Dönemin şartları da göz önüne alındığında insan üstü bir emek, dizayn, uygulayış içermesi ve dikkatleri üzerine çeken bir estetik değerleri üzerinde taşımasıdır. Bu estetik değerler ise kabartmalarda görülen, Damgalar, insan figürleri ve geometrik motiflerdir. Hilar Mağaralarındaki sembolik motifler, figüratif yorumlar ve sami dilinde yazılan yazılar mağara girişlerinde yer almaktadır. Bunlar sıradan süsleme olmaktan öte simgesel iletiler içeren kabartmalardır. Mezar girişlerinde görülen bu kabartmaların iki sembolik anlamının olduğu söylenebilir. Birincisi figürlerin ilettiği siyasi, sosyal iletidir. İkincisi ise figürlerin bulunduğu yapı ve yapı içerisinde bulunan insanları veya kaya mezarlarında bulunan ölülerini koruyacağına dair anlamdır. Hilar Mağaralarına bakıldığı zaman figüratif kabartmalar ve geometrik semboller üzerinde yer yer yazıların yer aldığı görülmektedir. Bu durumun, bazen açıklamaların bulunmasına rağmen çoğunlukla dönemin izleyicileri tarafından rahatlıkla anlaşılabilen, ortak bir dilin varlığını gösterdiği ifade edilebilir.

Hilar Mağaralarında yer alan sembollerini aşağıda görüldüğü şekilde gruplandırmak olasıdır:

1. İnsan figürleri
2. Geometrik motifler (Üçgen, Kare, Daire)
3. Tamga-Damgalar
4. Sami dilinde yazılmış yazıtlar.

İnsan Figürü Sembolleri

İnsan motifi, düşünen ve üreten bu güçlü varlığın betimlenmesi ve çağlar boyu simgesel anlatım yolu ile günümüze kadar gelen bir semboldür (Erbek, 2002: 60). İnsan figürleri tarihin bütün dönemlerinde bir ifade aracı olarak kullanılmıştır. Kullanılan bu figürler yaşanan koşullar doğrultusunda bir anlatım şekli olarak yaşanan toplumun siyasi, sosyal, dini ve estetik yaklaşımlarına dair ipuçlarını da içermişlerdir. Bazen bu ipuçlarında benzerlikler de görülmüştür.

Nitekim Erkan'ında belirttiği gibi Erken dönem Türk toplulukları ve devletlerinde de insan figürü kullanımı sıkça görülmektedir. Farklı coğrafyalarda, farklı zaman dilimlerinde ve farklı dinleri benimsemiş olan Türklere kullanılan insan figürleri konu ve biçim bakımından benzerlik göstermektedir (Erkan, 2010: 1218).

Görsel 4. Hilar Mağaraları, Figüratif Kabartmalar

Toplu kaya mezarlarının bulunduğu alanda, üç mezar odasının bulunduğu bölümün hemen üzerinde üç adet yarım daire benzeri yapı içerisinde toplam dört figür bulunmaktadır. Bölümlerden birisinde kadın görünümüne sahip bir figür ve hemen yanında bir çocuk figürü bulunmaktadır. Bu figürler ayakta tasvir edilmişlerdir. Diğer iki bölüm içerisindeki figürler ise uzanmış ve bir kolları arkaya yaslanmış şekilde betimlenmiştir. Tüm kabartmalarda dönemin erkek, çocuk ve kadınlarının giyim ve kuşamlarına ait ipuçlarını görmek mümkündür. İki erkek figürünün duruşlarına bakıldığında uzanmış iki erkek figürün rahat bir şekilde uzanmış oldukları görülmektedir. Bu rahat duruşları sebebiyle soylu veya toplumsal hiyerarşi içinde üst tabakaları temsil etme ihtimalleri bulunmaktadır. Ayrıca bu tasvirlerde rahatlığı sembolize eden bu duruşla ölümden sonraki yaşamları betimlenmiş olabilir.

Bu tasvirler ve duruşları pek çok kültürde toplumsal, kültürel, sosyal ipuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Mülayim de Türk kültüründe bağdaş kurarak oturmanın soylu insanlara özgü bir davranış olduğunu belirtmektedir. Buna örnek olarak Türk tasvir sanatında kağanların her zaman bağdaş kurarak tasvir edildiğini, hükümdarların ise taht üzerinde önden görünür şekilde, dümdüz tasvir edildiğini, düz bir şekilde oturmanın hiçbir tarafa eğilmemenin hükümdarlara layık görülen bir duruş şekli olduğunu, doğruluk ve dürüstlüğü sembolize ettiğini belirtmektedir (Mülayim, 1999).

Figürlere bakıldığında, figürlerin ikisinde ritmik bir tekrara gidildiği görülmektedir. İki figür yatay bir oturuş sergilerken üstteki iki figüründe bir denge unsuru olarak dikey bir şekilde tasvir edilmektedir. Uzanan figürlerin diyagonal bir şekilde uzanan bir kol ve bacağı ile kendi içindeki durağanlığı kırmaktadır. Göz önüne alınan bu noktaları düşündüğümüzde estetik boyutun da göz önünde bulundurulduğunu belirtebiliriz.

Geometrik Semboller

İnsanoğlu için doğada gördüğü ilk temel nesnelere olan dağlar, yıldızlar, ay, güneş, ağaçlar, taşlar, sular; geometrik yapıları, kapalı formları ve süreklilikleri ile ona da güçlü bir biçim hafızası oluşturmuşlardır. Tüm çağlarda insan, biçim yaratma sürecinde bu temel geometrik formlara ulaşmış, doğanın dili olan soyutlama ve geometriyi kullanmıştır (Alp, 2009, s. 5, 6). Sembol olarak geometrik şekilleri inceleyecek olursak en sık kullanılan kompozisyonlar, motifler, üretilen şekiller; daire, kare, üçgen, yıldız ve varyasyonlarıdır (Jung, 2015:232).

“İnsanoğlu tarihin en eski dönemlerinden bu yana yaşadığı çevreyi ve kullandığı eşyayı süsleme gereği duyduğunda, bunları yaşadığı ortamdan alıntılarla yaratmış, başta geometrik, çeşitli formlara sokmuş ve işlevsel biçimlerde kullanmıştır” (Cömert, 1980, s. 254).

Tabiat, ilk insanlar için sürekli bir şekilde gerek anlamsal gerekse biçimsel açıdan hep bir çıkış noktası olmuştur. Tabiat içerisinde en görünür ve dikkat çeken temel biçimler kare, daire ve üçgendir. Evrende var olan bu şekillerin temsilleri olarak güneş ve ayın daire şeklindeki yapıları, üçgenin ise dağlar ve tepelerle olan ilişkisi kaynaklık etmiş olabilir. Bu bağlamda Hilar Mağaralarında yer alan geometrik sembolleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Daire

En güçlü ve evrensel simgelerden biri ve en kutsal sayılandır. Şekil olarak güneş ve ayı temsil eder. Soyut anlam olarak sınır, bütünlük ve topluluk gibi fikirleri ifade eder. Daire bütün geometrik şekillerin ana elamanıdır. Kendini çoğaltarak; kare, dikdörtgen, daire, poligon, baklava ve yıldızlar gibi birçok formu oluşturmaktadır ve sonsuzluk timsalidir. “Daire: daima yaşamın bir yönüne, temelindeki bütünlüğe işaret eder (Jung, 2015:232).” Ayrıca Karamağaralının da belirttiği gibi bu motifin gökyüzü ve kainat sembolü olduğu gibi Allah sembolü olduğu da düşünülmektedir (Karamağaralı, 1993).

Daire tüm geometrik şekilleri oluşturan temel elemandır ve sonsuzluğu temsil eder. Daire her şeyden önce nokta ile başlar. “Bugün geometrik şekil ya da soyut daire simgesi resimde bir kez daha dikkate değer bir rol oynamaktadır. Daire artık dünyayı kaplayan ve resme hakim olan anlamlı tek figür değildir... Daire psişenin (ruhun) sembolüdür” (Jung, 2015, s. 243, 245).

MÖ 2800’lerde Mısır’ da yaşayanlar, dairenin ya da halka şeklindeki çizimlerin başlangıç ve bitiş noktalarının olmaması nedeniyle sonsuzluğu temsil ettiklerine inanıyorlardı. Bu bakımdan yüzüğün de evliliğin sonsuza dek süreceğini simgelediğine inanılmaktaydı. Bugün bile Orta Asya ile bağlantısı olduğu düşünülen ve çalışmalarına devam edilen Kızılderili kabilelerinde ise daire, büyük ruhun kozmik görüntüsüdür. Çünkü yerdeki bir gözlemciye göre ay, güneş ve yıldızların yörüngeleriyle doğada büyüyen her şey daima bir daire çizmektedir (Ersoy, 2007, s. 160, 165)

Görse 5.Hilar Mağaraları, Daire Sembolü

Hilar mağaralarında bulunan dairelerde mezarların giriş kapılarının yan taraflarında yer almaktadırlar. Dairenin başlangıç ve bitiş noktalarının bir birine birleşmesiyle bir süreklilik ve sonsuzluk barındırdığı bilinmektedir. Bu doğrultuda mezarların üzerine işlenmiş daireler

ölümden sonra yaşamın varlığına ve mezarlarda gömülen ölülerin, sonsuz bir yaşama geçeceklerine dair inançlarına bir kanıt olabilir.

Üçgen

Yaklaşık olarak 50 bin yıldır var olan bir diğer geometrik şekil de üçgendir. “Üçgen, üç eşit kenarı olan eşkenar üçgen, her biri aynı derecede önemli üç bileşeni temsil edebilir, geçmiş, şimdi, gelecek gibi. Aynı zamanda sivri ucunu yukarı ya da aşağı işaret etmesine bağlı olarak erillik ve ateşi ya da dişilik ve suyu da sembolize edebilir. Ucu yukarı bakan üçgen, fallusu ya da etkin eril enerji sembolünü lingom (şiva) işaret eder(Gibson, 2009).

“Üçgen biçimini temsilen halk inanışlarında çüke/yüke sembolüdür. Çüke/yüke; hoş kokulu küçük sarı çiçekli bir çeşit ağaç, ıhlamur ağacı, kabuğundan hamam lifi elde edilir” (Toprak, 2011, s. 564). “Üçgen, aynı zamanda dört elementten suyu temsil eder. Dişilik prensibinin yanı sıra, pasifliği, ana rahmini, suyu, toprağı, mağarayı, insan kalbini ve nihayet gölgeleri suya düşen dağlarda olduğu gibi tanrısallığın suda fiziksel olarak yansımalarını betimlediği ileri sürülmektedir” (Ersoy, 2007, s. 181).

Tarih öncesine gidildiğinde de; Uygurlar, Hoço’ da kubbeli yapıda mezar anıtları yapmışlardır. Yapının köşesinde ilk defa bir üçgen yer almıştır. Türk üçgenleri sonra Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde önemli rol oynamıştır. “Anadolu coğrafyasında da muskalar üçgen şeklindedir. Eşkenar üçgen bütün üçlü masonik değerlerin simgesidir. Bu üçgenin kenarları özgürlük, eşitlik ve kardeşliği simgeler. Açıkları ise, aklını, gücünü (eylemi) ve güzelliğini gösterir” (Ersoy, 2007). Kenarların üstte birleşmesi yab-yam (baba-anne) duruşunun sanattaki temsilinde olduğu üzere dişi ve erkek üreme güçlerinin birleşmesi anlamına gelir.

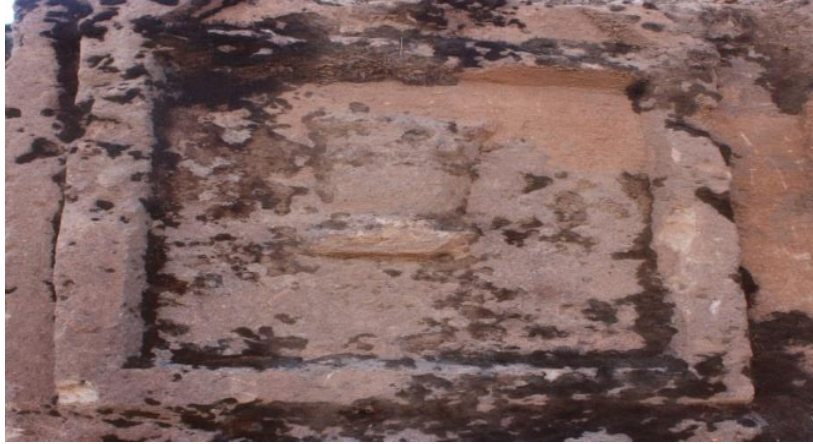
Görsel 6. Hilar Mağaraları, Üçgen Sembolü

Tepe noktası yukarıda olan üçgen erkekliği, aktif karakterleri, ateşi ve Hz. İsa’nın tanrısallığını yansıtmaktadır. Ucu aşağı bakan üçgen ise dişil kozmik enerjiyi temsil eden simgelerdir (Gibson, 2009).

Hilar mağaralarında görülen üçgen formlar ve sayıları, kaya mezarlarına gömülen bireylerin sayısını göstermekle birlikte cinsiyetlerine dair bilgiler de vermiş olabilir. Mezarda görülen bu üçgenlerin sayılarının iki adet olduğu ve yönlerinin yukarıya baktığı görülmektedir. Dolayısıyla üçgen sayıları ve uçlarının yönlerinden yola çıkarak bu mezarda iki erkeğin bulunduğu ifade edilmiş olabilir.

Kare

Kare sağlık ve durağanlık hissi verdiği için dünyayı ve maddeyi temsil eder. Ayrıca dörtkenarı olduğu için ana yönleri, elementleri ve mevsimleri de anımsatabilir (Gibson, 2009:9). Dünyanın merkezi (kozmetik eksen, dikotomi) mimaride üç imgeyle karşımıza çıkar kazık (direk), ağaç, dağ. Dört yön ve merkez insanlık tarihinin en eski kozmolojik kavramlarıdır. İnsanlığın en eski inançlarından şamanizmin izlerini taşıyan kuzey asya yakut destanlarında göğün ve yerin dört köşe olduğundan söz edilir. Tunguzlar ise yeryüzüne demir ve kare tabak olarak resmeder (Holmberg, 1964, s. 328)

Görsel 7. Hilar Mağaraları, Kare Sembolü

Kare yeri, daire göğü simgeler. Kimi sembollerde ise ruh (tin, psişe) ve ruhsal alem daireyle, madde ve maddi alem kareyle simgelenir” (Uçar, 2004, s. 30). Kare Orta Asya Türk boylarında da Kara Bölük boyunun simgesidir/tamgasıdır (Toprak, 2011:569). Kareyle birlikte küre de Selçuklularda boyutlanmıştır. Anadolu Selçuklularında da geometrik süslemelerle bezenmiş taç kapı (portal), niş, kemer üstü mimari öğelerinde görülebilir (Demiriz, 2000:40) Sembolik lisanın en çok başvurduğu evrensel nitelikte geometrik figürlerden biridir. Dünya; hava, ateş, su ve toprağın birbirlerini izleyen etkileme ve birleşmelerinin bir türü olmuştur; karenin kenarları işte bu dört yaratıcı faktörü simgelemektedir. Kare dört tarafı sanki demir bir çerçeve ile sabitleştirmiş gibi görünüm verdiği için anti-dinamik bir figür olarak; dinginlik, durgunluk, kararlılık, sağlık ve güven verici bir algılanmaya neden olur (Ersoy, 2007, s. 156).

Hilar Mağaralarında bulunan kaya mezarlarından birinin üstünde kare sembolü görülmektedir. Kare sembolünün içerisinde ise kadeh benzeri bir eşya tasvir edilmiştir. Kadehin bir sembol olarak asilliği temsil ettiği düşünüldüğünde kaya mezarına gömülen kişinin asilliğine vurgu yapılmış olabilir. Karenin madde ve maddi âlemi simgelediği düşünüldüğünde kadehin etrafını çevreleyen kareyle bu durum daha da pekiştirilmek ve vurgulanmak istenmiş olabilir.

Damga

Damgaların belirli bir evrimi de vardır ki, bu evrim etnonimlerin evrimine çok benzer. Birinci safhada, işaretler kabilenin totem hayvanını sembolize etmekte olup, kabile totemin ismini taşıdığı için, kabile (klan), kabilenin adı (=etnonimi), tamgası ve tamganın adı arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. (Baskı, 1995)

Görsel 8.Hilar Mağaraları, Damga (Tamga)

“Yazının embriyoları” olarak nitelendirilen resimler, insan düşüncesinin ilk grafik kayıtlarıdır. Yukarı paleolitik çağda mağara duvarlarına kazılmış insan ve hayvan figürleri, geometrik şekiller, çeşitli nesnelere, insanlığın gözle algılanabilir malumat bırakma ve böylece bir bellek oluşturma ihtiyacına hizmet etmiştir. (User 2006: 15) Damgalar, bir dilin alfabeleri ve aynı zamanda ait oldukları sosyal grupların kendileri için tarihe miras bıraktığı ilk anlatı metinleri biçiminde tanımlanabilirler. Bu sebeple damgalar, sosyo-kültürel araştırmalarda başvurulması gereken öncelikli vesikalardır. Bunlar, bir sosyal grubun veya bir milletin sosyal tarihini açıklayabilme gücüne sahip bilgiler ve deneyimlerin yanı sıra, duygu ve düşüncelerin ifadesini, bireylerin ve sosyal grupların estetik/beğeni algılamasını bünyelerinde taşırlar. Dolayısıyla, damgalar, birer sanat eseri olmaktan öte, her biri bir duygunun, bir sosyo-kültürel hayatın/hayatların, başka bir ifadeyle, sosyal yapıların dile getirildiği yazılı anlatı metinleri, yazılı tarih vesikaları kıymetindedir (Aksoy, 2011:133).

Hilar Mağaralarında bulunan damganın ise dairesel bir yapısı bulunmaktadır. Ayrıca ön kısmından dışarıya doğru açılan iki adet çizgisel eleman yer almaktadır. Eski dönemlerde kabilelerin veya ailelerin kendilerini sembolize edecek stilize edilmiş hayvan figürlerini kullandıkları bilinmektedir. Bu doğrultuda görülen yapının stilize edilmiş hayvan figürlü bir damga olabileceği ve kısmi aidiyeti olan bir topluluğu işaret ettiği söylenebilir.

Yazıtlar

Yazıt ya da kitabe, genelde anıtsal bir eserin üzerine tanıtım ve bilgilendirme amaçlı yazıdır. Yazıtlar çoğu kez kolay eriyip bozulmayan malzemelere yazılır, daha doğrusu kazılır. Kitabeler tarih malzemesi yönünden birinci derecede önemlidir, çünkü bu malzeme öbeği hemen her devirde resmî bir hüviyette oluşmuşlardır. Bu ise onun kaynak değerini arttırmaktadır. Yazıtlar evvela kültür tarihi, sonra kimin tarafından niçin yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Url 3).

Görsel 9. Mağara girişlerinin yakın yerlerde bulunan yazıtlardan örnekler

Toplu şekilde bulunan mağaralarda sadece bir mağaranın üst kısmında görebiliyoruz yazıtı, ayrıca farklı tepelerde bulunan mağara kısımlarında da sadece bir yazıt bulunmaktadır. Yazılan yazıların Sami dil grubuna ait olduğu düşünülmektedir. Kaya mezarlarında bulunan insanlara ait bilgiler içermesi muhtemeldir. Yazıtların konumlarına bakıldığında kabartmalardan çok uzak olmayan yerler seçildiği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada estetik, tarihi, kültürel ve sosyal, sembolik değerleri içinde taşıyan Hilar Mağaraları betimlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda Hilar mağaralarını önemli kılan özellikler arasında estetik değerlerle birlikte bilinçli bir tasarım, kültürel ve sembolik olarak önemli yapıya sahip olmasıdır. Bu sembolik yaklaşımla Hilar Mağaralarını insanlarla görsel bir iletişim kurduğu, düşüncelerini bakan gözlerle paylaştığı ve paylaştıklarını ölümsüz kılmak istedikleri düşünülmektedir.

Tarihe gören gözlerle bakmak, kökleriyle tarih toprağına sıkıca tutunmak geleceğe dair umut adımlarını cesaretle atmayı sağlamaktadır. Her tarihi ve sanatsal yapı ve yapıt toplumsal bir hafızayı içerisinde barındırır. Hilar Mağaraları toplumsal hafızaya dair dönemin kültürel, sosyal ve dini boyutunu içeren ipuçlarını insan figürü kabartmalarıyla bize sunarken diğer taraftan üçgen kare daire gibi sembollerle bizi ezoterik bir ifadenin içine çekmektedir. Ayrıca damga olarak karşımıza çıkan kabartmalarla da daha kısmi bir yapının aidiyetini bize sunmaktadır.

Kendine ait bir dili olan bu iletişimsel kültür varlıklarının detaylı bir şekilde incelenmesi, çağdaş yorumlarla harmanlanarak ve geliştirilerek günümüz kültür sanatında da yer alması sağlanmalıdır. Böylelikle toplumların kendi köklerinden beslenerek ve çağdaş birikimlerini de ekleyerek yeni nesillere aktarılmasını ve bu doğrultuda kendi değerlerinin farkına varılmasının sağlanması açısından önemlidir.

Kaynaklar

- Aksoy, M. (2011), Tarihi Kültürel Süreç İçinde Dil-Kimlik Ve Türk Damgaları S. 288, Ağustos, Türk Yurdu, s. 133-140.
- Alp, K.Ö. (2009). *Orta Asyadan Anadoluya Kültürel Sembollere Giriş*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Baskı, İ. (1995), Dobruca'daki Kırım Tatar Tamgaları, Emel Mayıs -Haziran, S. 208, s.11- 16.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Cömert, B. (1980). Kuramı ve Sanat Tarihçiliği. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Çambel H. (1974). "The Southeast Anatolian Prehistoric Project and its Significance for Culture History", Belleten XXXVIII Sayı:149 – 152, s. 361 – 379.
- Çambel H., vd.(1982). "Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı IV, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 9 – 24.
- Çoruhlu, Y. (2014). Kozmolojik Mitolojik Astrolojik Dini ve Edebi Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi (1. Baskı). Konya: Kömen Yayınları.
- Daşdağ, F.E., (2017). Görsel iletişimin tarihi, kültürel ve estetik nesnesi olan Diyarbakır surları ve sembolik motifleri. Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi. 8(2), 307-318
- Daşdağ, F.E., (2013). Görsel iletişimin estetik nesnesi: seramik tasarımlar. İletişimde Tasarım Tasarımda İletişim Konulu Uluslararası Sempozyum, Dumlupınar Üniversitesi. 24-26 Ekim. Kütahya.
- Demiriz, Y. (2000). İslam Sanatında Geometrik Süsleme. İstanbul: Yorum Sanat ve Yayıncılık.
- Elbek, G., (1986). Anadolu Motifleri Sergisi Kataloğu, İzmir, Resim Heykel Müzesi.
- Erkan, T. (2010). "Anadolu Selçuklu Sanatındaki İnsan Figürlerinin Uygurların Mağara Resimleri ve Gaznelilerin Duvar Resimleriyle Konu ve Biçim Yönünden Karşılaştırılması", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 5(3), s. 218–1263.
- Ersoy, N. (2007). Semboller ve Yorumlar. (3. Basım). İstanbul: Dönence Basım ve Yayın.
- Eyüpoğlu, İ. Z. (1988), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, İstanbul.
- Gibson, C. (2009). Semboller Nasıl Okunur ? Resimli Sembol Okuma Rehberi. İstanbul: Yem Yayın.
- Holmberg, U. (1964). The Mythology of All Races IV Fino Ugric Siberian. New York: Cooper Square.
- Kavuncuoğlu, P. A., (2003). Selçuklu dönemi Konya ve yöresi: çini ve seramiklerdeki sembolik motiflerin günümüz kültür ve sanat eğitimindeki yeri ve önemi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Keskiner C. (1989). Hatai / Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler, İlke basın yayın, İstanbul
- Özdoğan A. (2007). "Çayönü", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M.Özdoğan /N. Başgelen), İstanbul, s. 57–99.
- Özdoğan M. (2011). "Mezraa - Teleilat", The Neolithic in Turkey New Excavations& New Research /The Euphrates Basin, Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, Peter Kuniholm Edt. By., Archaeology& Art Publications, İstanbul s. 203-260.
- Tarlakazan, E., (2013). Kütahya iline ait sembolleşmiş mekan ve ürünlerin kültür aktarımındaki yeri ve önemi, İletişimde TasarımTasarımda İletişim Konulu Uluslararası Sempozyum, Dumlupınar Üniversitesi. 24-26 Ekim, Kütahya.
- Tietze, A.(2002), Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügâti, C.1, Simurg Yay., İstanbul Wien.
- Toprak, F. (2011). Defter-I Cengiz Namede Boy Nişanları ve Damgalar. Turkish Studies. International Periodical for the Languages Literature and History of Turkic. 6/1, s. 555-574.
- Uçar, T. F. (2004). Görsel İletişim ve Grafik Tasarım. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- User, H. Ş. (2006), Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri, Akçağ Yay, Ankara.

İnternet Kaynakları

- (Url1) <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ergani> Erişim Tarihi: Şubat. 2021
- (Url 2) <http://diyarbakirtanitim.blogspot.com/2015/09/diyarbakir-magaralari.html> Erişim Tarihi: Şubat. 2021
- (Url 3) <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaz%C4%B1t> Erişim Tarihi: Şubat. 2021

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. <https://www.ntv.com.tr/sanat/diyarbakirda-12-bin-yillik-tarih-cayonu-hoyugu-ve-hilar-magaralari,d-jmmXIGPEGO8WMhdgJdrg>
- Görsel 2. <https://www.haberturk.com/diyarbakir-haberleri/83349946-12-bin-yillik-tarih-havadan-goruntulendidiyarbakirin-ergani-ilcesinde-bulunan->
- Görsel 3. <https://www.haberturk.com/diyarbakir-haberleri/83349946-12-bin-yillik-tarih-havadan-goruntulendidiyarbakirin-ergani-ilcesinde-bulunan->
- Görsel 4. Özkan. M. (2020). Hilar Mağaraları, Kişisel Fotoğraf Çekimi, Ergani
- Görsel 5. Özkan. M. (2020). Hilar Mağaraları, Kişisel Fotoğraf Çekimi, Ergani
- Görsel 6. Özkan. M. (2020). Hilar Mağaraları, Kişisel Fotoğraf Çekimi, Ergani
- Görsel 7. Özkan. M. (2020). Hilar Mağaraları, Kişisel Fotoğraf Çekimi, Ergani
- Görsel 8. Özkan. M. (2020). Hilar Mağaraları, Kişisel Fotoğraf Çekimi, Ergani
- Görsel 9. Özkan. M. (2020). Hilar Mağaraları, Kişisel Fotoğraf Çekimi, Ergani